

FRANK VAN DER GOES 1859-1939

Marianne Grunell

Bert de Vroom

In het kader van de themagroep 'Geschiedenis van de Nederlandse sociologie' hebben wij, als leden van de subgroep genaamd 'de marxisten' ons bezig gehouden met het 'wetenschappelijk' werk van Nederlanders, die zich socioloog en marxist noemden of door anderen als zodanig gemerkt werden. Frank van der Goes is de eerste Nederlander, die beide elementen in zich verenigde. Hij werd niet als marxist geboren, wie wel, maar maakte een groeiproses door, waarin het zich socioloog noemen en marxist voelen ongeveer samenviel.

Hij werd in 1859 als aristokraat geboren. Hij verdiende zijn brood eerst als zakenman, werd later kritikus, 'tachtiger', sociaal-demokratisch propagandist, marxist, vertaler van o.a. 'Das Kapital' (deel I), theoretikus van het wetenschappelijk socialisme en privaat-docent in de socialistische ekonomie (1). Met name deze twee laatste facetten willen wij van Frank van der Goes belichten.

De 'observatiepost' van Steinmetz

Als baanbreker voor een wetenschappelijk socialisme komt Van der Goes al vrij snel in aanraking met de toen in Nederland opkomende sociologie. Voor hem is het evident dat een goede sociologie alleen mogelijk is in de vorm van een wetenschappelijk socialisme. Sociologie en socialisme zijn voor hem "twee woorden voor hetzelfde ding" (2). Dat deze uitspraak ook toen wel enige verwondering wekte, blijkt uit een discussie, die Van der Goes hierover voerde met Van Deyssel (3). Ook met "de vader van de Nederlandse sociologie" (4) en dé man van de 'Amsterdamse School' (5), Steinmetz, treedt hij in 1895 in het strijdperk over de inhoud, het ontstaan en de taak van de sociologie. Steinmetz, een socioloog wiens naam ons nu niet geheel onbekend in de oren klinkt, vocht rond de eeuwwisseling voor de erkenning van de sociologie en etnologie als universiteitsvakken en hield zich later vooral met de eugenetiek en het selektievraagstuk (sociaal-darwinisme) bezig.

Vanuit zijn marxistische visie valt Van der Goes Steinmetz allereerst aan, als deze in zijn inaugurale rede (6) de maatschappelijke kontekst waarin de sociologie is ontstaan, verwaarloost, want de sociologie is "niet tot stand gebracht door denkers buiten de maatschappij,

aangeland op een verren, veiligen oever, maar geworden in en door het woeden van maatschappelijke krachten, in den strijd van de maatschappelijke klassen" (3). Van der Goes vraagt zich dan af waarom Steinmetz, naast de vele sociologische feiten die hij noemt, zijn eigen toelating als privaat-docent niet in een sociologisch perspectief bezielt en konkludeert dan ook dat Steinmetz "een scherpe sociologische blik op het heden, die allereerst zijne eigene positie daarin verkend zou hebben, nog niet ten dienste staat". Want een dergelijke toelating is niet een op zich zelf staand feit, maar moet "evenals andere verschijnselen als een maatschappelijk verschijnsel gezien worden". Als zodanig kan de sociologie een bijdrage vormen tot het behoud van de bourgeois-maatschappij en zolang Steinmetz dat niet inziet zal zijn wetenschap weinig bijdragen tot verandering en slechts resulteren in nog "eenige geavanceerde dissertaties en wat revolutionaire wind aan de academies. Niet voordat de bourgeoisie ophoudt de bourgeoisie te zijn, vallen de zaden van een wetenschappelijke sociologie bij haar in goede aarde".

In het licht van deze 'kortzichtigheid' is het niet verwonderlijk dat Steinmetz stelt, dat hij zich op een zuiver wetenschappelijk standpunt plaatst, wat Van der Goes tot de opmerking verleidt, dat zoiets 'zeer goed zou zijn indien er maar een zuiver wetenschappelijk standpunt was'. Steinmetz denkt echter een plaatsje naast de zon te kunnen inneren, "een soort van observatiepost boven het maatschappelijk gewoel, een veilige en rustige plaats van waarneming, welke den socioloog in staat zou stellen te constateren de fouten begaan door de maatschappelijke partijen met hun 'tastende, empirische politiek'". Zo'n positie is volgens Van der Goes onmogelijk.

Waar een dergelijke 'zuivere wetenschap' toe kan leiden, komt naar voren als Steinmetz de ethnologie aanprijst voor de Indische ambtenaar in dienst van een koloniale mogendheid. Van der Goes, zich bewust van Nederland als een koloniale last, valt Steinmetz hier venijnig op aan: "maar indien de jonge mannen in een andere conditie naar Indië gingen dan als handlangers van een zowel het moederland als de koloniën exploiterende klasse, zouden zij een goede portie ethnologie kunnen missen en nochtans voor de bevolking der koloniën een benijdenswaardige aanwinst zijn, dan in hunne qualiteit van gezegde handlangers met al de ethnologische kennis toegerust, welke het mogelijk is in mensenhoofden op te stapelen".

Socialisme, sociologie en partijpolitiek

"De oorsprong der sociologie is het socialisme", zegt

Van der Goes aan het eind van zijn kritiek op de rede van Steinmetz. Het socialisme is voor hem een logische en onontkoombare stap in de maatschappelijke ontwikkeling. Hij definieert het begrip socialisme als "het bewuste trachten naar de onderwerping van maatschappelijke produktieve krachten van de mensch; het is de emancipatie van de mensch van zijn stoffelijke behoeften; het socialisme wendt zich het eerst tot de materie, om de materie het spoedigst te doen wijken; het maakt van de kwestie een broodvraag, om de broodvraag het eerste te kunnen oplossen"(7).

In een van zijn eerste theoretische studies, 'Organische Ontwikkeling der Maatschappij', waarin duidelijk de invloed van het evolutionisme merkbaar is, stelt hij dat "het socialisme met de evolutie van de warenproduktie tot stand komt" (8).

In deze evolutie heeft het kapitalisme een belangrijke en noodzakelijke rol gespeeld en is tot nu toe (1892) de hoogste trap van deze ontwikkeling: "als werktuig voor de ruil is de handel tegenwoordig met alle denkbare volledigheid toegerust; dit dient men te erkennen als men aanspraak wil maken op het recht van gehoord te worden als beoordeelaar van het stelsel, dat geen gebreken in zichzelf heeft, maar dat als stelsel niet deugt in de nieuwe mening over de maatschappij".

Zoals de titel van genoemde studie al aangeeft, onderbouwt hij dit evolutionaire perspectief met organicistische ideeën. Hij baseert zich bij deze sociologische benadering met name op Spencer's "The study of sociology" (1888). Daarnaast verwijst hij ook naar Engels en Morgan. Het verschil tussen Spencer en de sociaaldemokraten, namens wie Van der Goes in dit boekje spreekt, is dat de laatsten de leer van het organisch wezen van de samenleving verder doorvoeren "dan hare ontdekkers hebben voorzien of begeerd" en dat ze "in de klassenstrijd aan de andere zijde staan". Spencer wordt in dit verband een reaktionair genoemd.

Op grond van deze 'moderne' wetenschappelijke inzichten is het voor Van der Goes duidelijk dat het socialisme de enige voorwaarde is tot een verdere vervolmaking van het maatschappelijk stelsel. Met name de ontwikkeling van de "voortbrenging" (produktie) en de "verdeling" (distributie) zal door haar bevorderd worden.

Degenen die deze ontwikkeling niet onderkennen zijn de bourgeoisie en haar wetenschappelijke slippendragers: "de bourgeois geleerden, de klerikalen, de ongeletterden, de gezeten burgerij, allen bezien de zaak door hun maatschappelijke of zedelijke bril en niet met het open oog van den onpartijdige waarnemer" (9). Van der

Goes heeft het niet zo begrepen op de vertegenwoordigers van de "officiële wetenschap", want die "den koningen ter eere schrijven, of de vorsten van het kapitaal, worden de officiële geleerden. Niet alleen met geld en titels worden zij gekoesterd, maar zij worden in de gelegenheid gesteld het werk waarvoor zij zijn aangenomen, zo goed mogelijk te verrichten. Zij genieten het zorgelooze bestaan van welbetaalde sinecures. Zij kunnen dikke boeken schrijven en nieuwe documenten bekend maken. Hun geworden de lof van de daartoe bestelde pers" (10). Maar er is uitkomst nu de mannen komen die "de wetenschap uit hunne handen halen zoals zij een respectabele grijsaard uit de handen van baldadige straatjongens zou doen verlossen en zoals een jong meisje wordt gegrepen uit de armen van ruwe minnaars die haar willen schenden" (11).

Het zijn echter niet alleen de bourgeois geleerden die de maatschappelijke evolutie, zoals Van der Goes die ziet, niet onderkennen, maar ook arbeiders en anderen in de socialistische beweging. Dit komt o.a. tot uiting in het konflikt tussen Van der Goes en de partijleiding. De aanleiding was dat Van der Goes zich op het standpunt stelde dat socialisten onteigening van alleen de produktiemiddelen willen terwijl de partijleiding zich voor onteigening van alle bezit uitsprak. Door ondermeer (12) dit konflikt dat zich toespitste op een diskussie met Clemens werd hij in 1892 uit de Sociaal-Democratische Bond (SDB) geroyeerd.

Vliegen schrijft dat de partijleiding zich op een utopisch kommunistisch standpunt stelde, dit in tegenstelling tot Van der Goes, die zich op een sociaal-demokratisch standpunt plaatst.

Van der Goes onderscheidt twee soorten socialisme, zijn wetenschappelijk socialisme en het arbeiderssocialisme van Clemens (pseudoniem voor C. Cornelissen). Hij kan overigens wel begrip opbrengen voor dit 'onderontwikkelde' socialisme, want "hoe kan men verwachten dat een groote menigte van werklieden, die het magere onderwijs heeft genoten, waarmee de bourgeois-staat de arme mensen afscheept, plotseling de nieuwere staathuishoudkunde zal maken tot een onderwerp van diepe studie?" Hier ligt, volgens Van der Goes, ook een taak voor de voorlichters van de arbeiders, die hij het wel kwalijk neemt dat zij geen betere denkbeelden ontwikkeld hebben. "Nu moeten dunkt mij, de aanvoerders van de arbeiders zich inspannen om dat klassesocialisme op te voeren tot onpartijdige wetenschap (...) want dit is voor de wetenschap zo nodig als het zonnelicht voor het leven. De wetenschap kent geen klassen, de wiskunde niet, twee maal twee is vier voor arm en voor rijk". "Wij hebben te vragen wat waar is, niet wat de arbeiders aangenaam in de oren klinkt. De arbeiders moeten

niet behandeld worden als kinderen, maar als mannen voor wie geen waarheid te bar is" (9).

Ook toen werd namens de partij door Clemens geschoolden op de wetenschap die de aktie schuwt. Van der Goes is een ander standpunt toegedaan, want ook hij voelt zich een wetenschapper wat geenszins betekent dat hij "de wapens uit handen legt". De wetenschap maakt voor hem de propaganda juist "nobeler en doordringender".

Treub, de liberaal waar hij in 1880 naast stond, wordt eveneens in hetzelfde jaar (1891) aangevallen (11). En opnieuw is de onvolgroeide wetenschap in het geding, als Van der Goes op haar subjektiviteit wijst. "In het gebruik maken van de wetenschap van de samenleving moet men dubbel voorzichtig zijn; wat voor de samenleving goed of fout is, berust op de waarneming van wat wij in de samenleving zien en gezien hebben, nu hangt dat zien zo af van de plaats die wij in de samenleving innemen, dat onze beschouwingen haast niet anders dan partijdig kunnen zijn; ik geloof wel dat men bezig is een onpartijdige studie te maken, maar juist onpartijdige studie heeft ons geleerd, dat de maatschappij een levend wezen is, dat, omdat het leeft, voortdurend anders, en wel in een bepaalde richting zich ontwikkelt". Vooral de burgerlijke wetenschap heeft hier mee te kampen, omdat zij de geschiedkundige wetten, waaraan de ontwikkeling van de samenleving onderworpen is, niet onderkent, in tegenstelling tot de socialistische wetenschap. Van der Goes, wij kunnen hier niet anders dan hem optimist noemen, ziet de sociaal-demokratische politiek als een verlengstuk van deze wetenschappelijke opvatting, want het zijn voor hem de sociaal-demokraten, die de belemmeringen uit de weg ruimen die de groei van de maatschappij beletten.

Voor Van der Goes was de sociologie de wetenschap die de ontwikkeling tot het socialisme - theoretisch - onderkende; haar verlengstuk, de sociaal-demokratische politiek maakte - praktisch - de weg daartoe vrij.

Ekonomische, historische studies

In 1902, '08 en '09 verschijnt achtereenvolgens *Ekonomische Studiën* (13), *Armoede voorheen en thans* en *Het Belastingstelsel in de voormalige Republiek* (14).

Uit het voorafgaande is (hopelijk) al enigszins duidelijk geworden welke positie Van der Goes ten opzichte van de wetenschap inneemt. We willen dit nu nog wat verder konkretiseren aan de hand van bovengenoemde studies.

In het voorwoord van zijn *'Ekonomische Studiën'* stelt Van der Goes waaruit "iedere praktische sociale kwes-

tie' bestaat, namelijk: de economische oorzaak - de voortgang van de kapitalistische produktie, met name het dringen van het grootkapitaal in de kleinhandel; het maatschappelijk gevolg - het teruggaan van de klasse der geringe bezitters onder de druk van de overmachtige konkurrentie en de politieke beweging - het streven van de kleine burgerij om zich te handhaven, hoofdzakelijk met behulp van de staatsmacht, ofwel door eigen organisatie.

Hij voert in dit boek een polemiek met de heer Schmoller, professor in de staatshuishoudkunde te Berlijn, die met zijn statistisch materiaal in de hand bewijst dat de oude middenstand (winkeliers, enz.) overgaat in de nieuwe middenstand (ambtenaren, enz.). Met andere woorden, hij ondergraaft de zwarte voorstellingen van "de socialen" over de proletarisering van de middenstand. Opmerkelijk is dat het Evangelisch-sociaal Kongres in 1897 te Leipzig, waar de heer Schmoller zijn rede hield, met voldoening kennis neemt van deze "geruststellende, wetenschappelijke waarneming". De burgers waren blijkbaar bang dat de voorstelling van de socialisten waarheid werd en hadden een wetenschappelijk ruggesteuntje nodig.

Het is nu het aardige van Van der Goes dat hij met hetzelfde statistische materiaal het omgekeerde bewijst. Volgens hem kan de middenstand niet op financiële gronden worden ingedeeld, maar op het wel of niet bezitten van produktiemiddelen. En hij wijst op de "mythe van de nieuwe middenstand", die voor hem gewoon proletariaat is, alleen wel met schone handen. Van der Goes besluit: "doch er is een gegrond vermoeden dat de stichters en propagandisten van de legende, dit nieuwe in zijn optreden zo weinig hebben voorzien als gewild".

Toch is zijn houding ten opzichte van het ambtenarenleger met een loonafhankelijke status minder eenduidig dan uit vorige analyse zou kunnen blijken. In zijn artikel 'Het belastingstelsel in de voormalige Republiek' gebruikt hij de beheersmachtdefinitie van de produktiemiddelen; hij ziet niet alleen het bezit, maar ook het beheer van de produktiemiddelen als scheiding tussen de klassen. Onder de kapitalistische groepen die zich onder het industriële kapitaal verbonden voelen, verstaat Van der Goes "kooplieden, fabrikanten, bankiers, en hooge ambtenaren, (die) met elkaar de onbetaalde arbeidsvruchten van het proletariaat delen".

'Armoede, voorheen en thans' evenals bovenstaande studie vallen op door de vele noten waarin hij o.a. officiële rapporten citeert, daarnaast de Bosch Kemper, Ashley, Endemann, Van der Borg en natuurlijk Marx'

Kapitaal.

De maatschappelijke ontwikkeling

Tot nu toe hebben we getracht Van der Goes te laten zien in zijn polemieken met de "officiële wetenschap", als individu. Nu willen we de 'kritische' houding van Van der Goes als deel van de nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen in zijn tijd schetsen (15).

Het is de tijd dat het moderne kapitalisme ook in Nederland zijn intrede doet (de jaren zeventig van de vorige eeuw). Hierbij hebben twee factoren een belangrijke rol gespeeld: de industrialisering van Duitsland en de openstelling van Indië voor het partikuliere kapitaal. Dit had tot gevolg dat het verkeer en de industrie zich uitbreidden. De bedrijven werden én groter én gemoderniseerd, de N.V. begon de gewone organisatievorm, de stoommachine de gebruikelijke beweegkracht te worden. Rotterdam komt op als wereldhaven, Amsterdam wordt het centrum van beurshandel, de scheepvaart maakt een snelle groei door, en er wordt toenemende winst op onze koloniale exportartikelen gemaakt.

Deze ingrijpende veranderingen in de produktieve sfeer werkten door in de overige maatschappelijke sectoren, met name in de politieke en staatkundige. Zo zien we dat de economische vooruitgang tussen 1850 en 1870 vooral de middenstand betrof, wat de materiële basis voor de politieke emancipatie van de "kleine luyden" vormde.

Er komt in deze tijd een beweging tot uitbreiding van het kiesrecht op en er wordt een begin gemaakt met sociale wetgeving, die nauw samenhangt met de machtsvorming van de arbeidersklasse. De wet op kinderarbeid van Van Houten komt door de Kamer, de zegelwet op dagbladen wordt afgeschaft en een nieuwe spelling wordt ingevoerd. De emancipatie van de vrouw komt op (in 1870 verscheen de brochure Het recht der vrouw en in 1871 is Aletta Jacobs de eerste studente).

Parallel aan de economische ontwikkeling wordt de rol van de staat als bemiddelaar voor een zich uitbreidend kapitalisme steeds belangrijker. De verkiezingen van 1888 schiepen het moderne politieke Nederland, zoals de veranderingen rond 1870 Nederland economisch herschapen hebben.

Tegen de achtergrond van deze stormachtige ontwikkelingen is de groei die Van der Goes doormaakt, van liberaal, radikaal tot socialist, begrijpelijk.

Radikalisering

Samen met Kloos en Perk zat Van der Goes op de HBS, waar hun leraar Doorenbos hen stimuleerde in literaire richting. Na deze school ging Van der Goes een opleiding voor assuradeur volgen, waarna hij bij de dood van zijn vader diens assurantiebedrijf voortzette. Dit bevredigde hem niet en al gauw begon hij zijn loopbaan als literator bij de Nieuwe Gids. Onder het pseudoniem Ph. Hack van Outheusden neemt hij stelling tegen de kopstukken van de Gids (de 'fine fleur' der Nederlandse liberale geleerde wereld). Maar al gauw wordt hij meegesleept in de liberale strijd voor uitbreiding van het kiesrecht. Het was hoofdredakteur de Koo van de 'Amsterdammer' (de huidige Groene), waarin hij literaire kritieken schreef, die hem voor het eerst meenam naar de Unie, "de vereniging tot opwekking van staatkundig leven". Van der Goes wordt steeds radikaler en sluit zich in 1890 aan bij de socialistische beweging. Deze radikalisering vinden wij bijvoorbeeld terug in zijn artikelen in het Sociaal Weekblad (1887). Hij valt hier zijn geestverwanten-radikalen aan op hun filantropische benadering van de armoede en dat zij de armoede alleen zien als aardig diskussieonderwerp. Vliegen merkt over Van der Goes in deze tijd op dat hij "niet was gesneden uit het hout, waarvan men radikalen maakt. Daar moest een socialist van komen" (12). Van der Goes verklaart deze ontwikkeling zelf in één van de weinige interviews die met hem gehouden zijn: "eigenlijk is het toen de Fransche Revolutie geweest, die voor mij de doorslag gaf. Men had het jaar tevoren in bladen van verschillende richting het feit herdacht, dat honderd jaar geleden de Bastille was gevallen. Die Revolutie, aldus toen mijn gedachtengang, heeft aan vele misstanden een eind gemaakt, veel voorrechten doen verdwijnen. Eén voorrecht is evenwel gebleven: het bezit. Ook dat moet verdwijnen. Zoo werd mijn burgerlijk radicalisme tot socialisme" (16). Het is niet duidelijk hoe Van der Goes hier bezit opvat, dit in tegenstelling tot de genoemde diskussie met Clemens. Mede door de diskussies in de SDB rond 1892 en met de burgerlijke wetenschappers, verdiepte Van der Goes zich meer in het marxisme. In hetzelfde jaar vindt hij zijn heil bij de Sneeker Courant, waar Troelstra (hoofdredakteur) een socialistisch dagblad van wil maken. Troelstra toonde zich blij met zijn nieuwe redakteur: "hij was in dien tijd de Marxist. Ik apprecieerde hem zeer en beschouwde hem als mijn leermeester, en omdat ik zelf nog niet voldoende in de theorie was ingewerkt, was zijn medewerking aan de krant van groot belang" (17).

Het socialisme en de studentenbeweging

Door de hiervoor geschetste kapitalistische ontplooiing wint ook het socialisme terrein (18). Dit blijkt in de laatste decennia van de vorige eeuw o.a. uit het feit dat een socialistische partij wordt opgericht (SDB, later SDAP) en haar invloed onder de studenten groeit. Ook het verzet van de burgerij tegen het socialisme neemt toe. Deze spanning spitst zich toe in het **Palingoproer en de 'oranjefurie'**, waarin de burgerij hetze voerde onder de leuze "Hop, hop, hop, hang de socialen op" (19).

Achtereenvolgens werd onder de studenten de Socialistische Studenten Vereniging (1891-1893), de Sociaal-Democratische Vereniging (1894), het Socialistisch Leesgezelschap (1898-1903) en het Nieuwe Socialistische Leesgezelschap (1906), opgericht. Bij de oprichting van de eerste drie verenigingen heeft Van der Goes een rol gespeeld. De SSV wilde wetenschappelijk en politiek werkzaam zijn, en het SL wilde haar leden geen propagandistische mooie woorden doen horen, maar inleidingen in de socialistische wetenschap" (20). In deze verenigingen hield Van der Goes lezingen over het socialisme, waarmee hij vele studenten voor het socialisme, de socialistische wetenschap heeft geïnteresseerd. Andere sprekers waren ondermeer de socialisten Gorter, Wibaut en Henriëtte Roland Holst, maar ook uitgesproken bestrijders van het socialisme als Treub, Van Houten en Steinmetz. Met name SL trok veel buitenlandse socialistische leiders en theoretici aan, waaronder Wilhelm Liebknecht, Eleonore Marx en Kautsky.

De studenten W.A. Bongers, Rudolf Kuyper (later hoogleraren in de sociologie), en M. Triebels met wie Van der Goes het eerste deel van "Das Kapital" vertaalde (21), waren ook lid van SL.

Ook voor Propria Cures (opgericht in 1890) breekt in 1899 het socialistische tijdperk aan, als Wijnkoop redakteur wordt. De redactie stond aan de zijde van de strijdende arbeidersklasse. Ze riep in 1900 de studenten op zich te abonneren op "Het Volk" en tijdens de Spoorwegstaking van 1903 riep PC op partij te kiezen voor de arbeiders, waarover nog een heftige discussie in het blad volgde (20).

FRANK VAN DER GOES

als beursbezoeker

en als privaat-docent

MERCURIUS: „Pak je weg leelijkerd“

MINERVA: „Kom maar hier, beste kerel!“

„De Amsterdammer,” Febr. 1900.

TER VERDUIDELIJKING

In 1886 wordt Van der Goes voor het eerst van de Beurs gegooid, na het schrijven van zijn brochure *Majesteitsschennis*. Hij verdedigt hierin Domela Nieuwenhuis, nadat deze veroordeeld was tot gevangenisstraf wegens majesteitsschennis.

De aandacht op deze brochure werd gevestigd door een artikel in het Handelsblad. Dit had tot gevolg dat men Van der Goes van de Beurs drong, hij zijn baan als leraar in de deklamatie aan de toneelschool verloor en bekendheid kreeg in de 'linkse beweging'. Door al deze reakties steeg de verkoop van deze brochure tot enkele duizenden exemplaren.

In 1892 wordt Van der Goes opnieuw van de Beurs gedrongen, alleen hardhandiger dan in 1886, weet Vliegen te melden. Deze uitsluiting was definitief en vond plaats omdat Van der Goes tijdens een meeting van werkelozen het woord voerde over het arresteren van zingende socialistten op straat. Deze meeting liep uit op een ruzie met de politie. In het Handelsblad werd Van der Goes uitgemaakt voor oproerkraaier.

Dit betekende het einde van zijn zakenleven en van zijn functie als leraar aan het Conservatorium. Zijn bestaan vond hij ten slotte in de Partij.

Privaatdocentschap

Deze belangstelling voor het socialisme onder de studenten culmineerde in het privaatdocentschap van Van der Goes in de socialistische ekonomie.

"In maart '99 steunde de vereniging (SL) met een studentenadres, waarop in korte tijd, vooral dank zij het ijveren van Wijnkoop, ongeveer driehonderd handtekeningen verzameld waren, de aanvraag van Frank van der Goes om als privaet-docent aan de universiteit te worden toegelaten. Toen het stadsbestuur te lang talmde leidde PC de actie voor de toelating tot in November '99 B&W aan de aanvraag toegaven. De geregelde opkomst van een vijftig-tal toehoorders, meest studenten, bewees daarop dat het hun met de zaak ernst was geweest". (20).

De ondertekenaars motiveerden hun verzoek "op grond dat het socialistisch inzicht in het proces van produktie, als verdeling en consumptie, zowel in het maatschappelijk als in het wetenschappelijk leven, een zoo groote plaats zal innemen, dat zij wensden ook dit inzicht te leeren kennen" (22).

Terwijl B&W talmde stuurde Steinmetz een ongevraagd advies naar het Algemeen Handelsblad, waarin hij stelde dat hoewel Van der Goes Marx-kenner, overtuigd sociaal-demokraat en autodidakt was en eigenlijk niet veel vroeg, "toch niet meer dan de beschikking over een gehoorzaal, vuur en licht", hij zich toch tegen het verzoek keerde, omdat Marx alleen nodig was voor agitatorschap en de universiteit daar niemand voor opleidde. Maar het belangrijkste voor Steinmetz was, dat Van der Goes geen wetenschappelijk 'tournure d'esprit' had, m.a.w. geen zelfstandig wetenschappelijk vorser was, "Hij (van der Goes) verklaart de objectiviteit voor een onmogelijkheid niet alleen, maar wil ook niets van haar weten".

Hierop volgt een discussie tussen voor- en tegenstanders van de toelating van Van der Goes en over de motieven die bij Steinmetz meegespeeld hebben om zich tegen deze toelating te keren (23).

Over de opkomst bij de kolleges van Van der Goes was niet iedereen tevreden. Een lezer van "Het Volk" (12 Juni 1900) schrijft dat de cursus van Van der Goes, die hij gevolgd had slecht bezocht werd, vooral door arbeiders. En dit nog wel terwijl Van der Goes geen entreegeld hief voor degenen, die niet konden betalen. Vooral die SDAP-ers neemt de schrijver het kwalijk, die niets wisten van het socialisme en deze gelegenheid voorbij lieten gaan. "Het is toch niet te doen geweest om een agitatiemiddel, in de hoop,

dat B&W de aanvraag zouden hebben afgewezen?", vraagt hij zich af.

Van 1899 tot 1912 heeft Van der Goes dit privaat-docentschap met onderbrekingen bekleed. In 1910 neemt Rudolf Kuyper, die in 1920 zelf in het privaat-docentschap in marxistische maatschappijleer wordt toegelaten, zijn kolleges tijdelijk over. Een onderbreking van dit privaat-docentschap vormde de "opruiingszaak" waardoor Van der Goes tijdelijk in het cachot verdwijnt; tijdens de spoorwegstaking (1903) heeft Van der Goes op een meeting met soldaten "termen gebezigd die strafvervolging opleverden" (12). "Ondanks zijn veroordeling werd Van der Goes, tot voldoening van velen en tot ergernis van anderen, wederom tot het privaat-docentschap toegelaten" (24).

De onderwerpen, die hij in zijn kolleges behandelde waren o.a. de wetenschappelijke grondslagen van het socialisme, het sociaal-demokratische program en de waarde en meerwaardeleer van Marx.

Hoe Van der Goes zelf zijn privaat-docentschap zag, geeft hij in zijn inaugurale rede aan: "De partij kan zich overtuigen, dat de beginselen in haren dienst beleden, ook thans zijn gevolgd. Beleefdheidsbetuigingen tot gemeentelijke en universitaire autoriteiten acht ik, na het voorgaande overbodig. Van velen hunner ben ik gescheiden door een onoverbrugbare maatschappelijke en wetenschappelijke kloof". "Van studenten en de studerenden, die mij verzochten mij voor deze cursus beschikbaar te stellen vertrouw ik dat zij in het allereerst den partijman, den propagandist hebben gezocht Natuurlijk zou partijpropaganda in engeren zin aan mijn optreden volkomen vreemd zijn".

In tegenstelling tot wat hij in 1895 Steinmetz verwijt, kiest Van der Goes hier duidelijk zijn positie, vóór zijn partij. Na wat we tot nu toe over de relatie partij, politiek en wetenschap bij Van der Goes hebben gezegd is deze stellingname niet zo opzienbarend als zij misschien op het eerste gezicht lijkt (25).

Een woord achteraf

Allereerst willen we er op wijzen dat het noodgedwongen een nogal onvolledige en eenzijdige benadering is geworden. Onvolledig, omdat we de ontwikkelingen zoals beschreven toegespitst hebben op Van der Goes, waarbij we enerzijds slechts een greep uit de vele activiteiten van hem hebben genomen en anderzijds weinig of geen aandacht hebben geschonken aan andere belangwekkende figuren, waardoor wellicht een beter inzicht in de ontwikkelingen van die tijd gekregen zou zijn. We denken dan bijvoorbeeld aan mensen als

R. Kuyper, Bongers, Henriëtte Roland Holst, Wibaut, Pannekoek, Tak, Kautsky, Rosa Luxemburg, die allen een bijdrage hebben geleverd aan het wetenschappelijk socialisme en waarvan een aantal betrokken zijn geweest bij de 'institutionalisering' van de sociologie. Door deze onvolledigheden lijkt ons het beeld van Van der Goes eenzijdig. Er zal nog veel onderzoek gedaan moeten worden om deze onvolledigheid en dus eenzijdigheid te voorkomen.

Toch willen we trachten om nu al enkele voorzichtige konklusies te trekken, die misschien als aangrijpingspunten voor verder onderzoek gebruikt kunnen worden.

Over het 'marxist-zijn' van Van der Goes bestaan (nu) uiteenlopende opvattingen (26). Door velen in zijn tijd, zowel door vriend als vijand, werd hij als de marxist beschouwd, alhoewel hij zichzelf, voor zover wij hem kennen, als sociaal-demokraat bestempelde. Wij wagen ons niet aan deze discussie, wel willen we enige vraagtekens plaatsen bij de door Van der Goes gehanteerde theorieën in het licht van marxistische theorieën.

In de eerste plaats is daar de overgang van de kapitalistische naar de socialistische maatschappij. Dit is, voor Van der Goes een onontkoombaar, evolutionair proces. Dit in tegenstelling tot Marx' theorie, die een sociale revolutie, revolutie van arbeidersklasse als noodzakelijke voorwaarde voor deze overgang zag (27).

Een oorzaak van deze evolutionaire gedachtengang is waarschijnlijk de invloed van het Engelse socialisme, de Fabians geweest. Ook andere socialistenvan zijn tijd, waaronder Wibaut, Tak en Polak stonden onder invloed van dit socialisme (28). Dit evolutionair proces, "in het algemeen belang", moet 'begeleid' worden door het wetenschappelijk socialisme en een sociaal-demokratische politiek. Of Van der Goes deze theoretische benadering later verlaten heeft, hebben we niet onderzocht. Opmerkelijk is wel dat hij het anarchisme in de SDB afwees, terwijl hij in 1919 tijdens een SDAP-kongres een motie indient, waarin hij wijst op de noodzakelijkheden van de buitenparlementaire weg naast de parlementaire weg. Ook steunt Van der Goes Troelstra nadat die zijn legendarisch geworden oproep tot revolutie in de kamer had gedaan. Daarnaast is zijn lidmaatschap van de in 1932 pas opgerichte Onafhankelijke Socialistische Partij misschien een indicatie. Deze partij fuseerde later met de Revolutionaire Arbeiders Partij van Sneevliet tot de Revolutionaire Socialistische Arbeiders Partij. Ook zijn houding ten opzichte van de Russische Revolutie, waarover wij niet gevonden hebben, zou hierover enig

uitsluitseel kunnen geven, Karl Kautsky rekent hem in ieder geval lang tot zijn medestanders, want in 1929 schrijft hij Van der Goes ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag, dat vele "goed marxistische vrienden" een weg hebben ingeslagen "waarlangs ik niet kon meegaan" (....)"de wapenbroederschap met u werd daarentegen nooit door een konflikt, door een tegenstelling vertroebeld..." (10).

Van der Goes heeft in zijn benadering van de relatie 'zijn-bewustzijn', een ontwikkeling doorgemaakt. In 1892 beschouwt hij het individuele, zowel als het maatschappelijk bewustzijn als iets dat schijnbaar op zichzelf een groei, een evolutie doormaakt. Hij merkt over het maatschappelijk bewustzijn op dat het bewijs dat dit een ontwikkeling heeft doorgemaakt is, dat men vroeger in een maatschappij leefde zonder naar de wereldorde te vragen terwijl men zich nu "opzettelijk met het bestuderen van zaken als Staat en Maatschappij bezig houdt" (8). Een ander bewijs noemt hij dat "de sociologie de jongste wetenschap is" (....) "kortgezegd kan men de sociologie het maatschappelijk bewustzijn noemen". In 1895 heeft hij zijn standpunt radikaal gewijzigd als hij in zijn aanval op Steinmetz stelt, dat "voor eenige leer ingang vindt, moeten de materieële veranderingen hebben plaats gegrepen, die de hoofden ontvankelijk maken" (3). Deze laatste opmerking staat in tegenstelling tot zijn eigen bezigheden, want zijn activiteiten, bijvoorbeeld zijn privaat-docentschap zijn vooral gericht op het veranderen van het bewustzijn. Over deze relatie 'zijn-bewustzijn', die tot vandaag de dag voor velen een probleem vormt, hebben we bij Van der Goes geen theoretische verdieping gevonden.

Ook willen we hier nog een ander interessant onderzoeksobject noemen. We hebben globaal twee ontwikkelingen in de opkomst van de sociologie geschetst. Enerzijds een ontwikkeling waarin Steinmetz dé rol heeft gespeeld en anderzijds een ontwikkeling, waarin marxisten als Van der Goes en later Kuiper een rol hebben gespeeld. Onze vraag is nu waarom de ene richting school maakt en de andere richting een "doodlopend slop" is geworden (4). Een indicatie zou volgens ons kunnen zijn, dat Steinmetz, die een kind van zijn tijd genoemd kan worden, de heersende opvattingen 'wetenschappelijk' vertolkte. Zoals we al aangaven, hield hij zich met de eugenetiek bezig en pleitte in het kader hiervan voor verbetering van het nageslacht. Hij stelde hier zelfs regels voor op, bijvoorbeeld hulp aan zwangere vrouwen, maar ook verbod op een huwelijk tussen zeer ongeschikten. Voor Steinmetz was de eugenetiek een ideaal, want "democratie eischt

eugenetiek" (29). Ook sprak hij zich uit voor oorlog, hoewel hij erkende dat dit vele slachtoffers eiste, want dit staalde eveneens de mensheid. Het is voor ons duidelijk dat we hier enige gedachten proeven, waarvan we tegenwoordig rillen, omdat we al te goed weten waar dit toe kan leiden en heeft geleid.

We willen eindigen met te stellen, dan Van der Goes, ondanks dat zijn partijwerk het van zijn theoretische interesse won (30), één van de baanbrekers voor het werk van Marx in Nederland is geweest. En hij heeft daarmee zijn aandeel geleverd voor een bredere marx-(istische) oriëntatie.

NOTEN

- 1) Er wordt in die tijd geen duidelijk onderscheid gemaakt tussen economie en staathuishoudkunde. Ook de term maatschappijleer wordt soms in die verband gebruikt. Sociologische activiteiten vonden meestal onder een van deze namen plaats.
- 2) F. van der Goes, Sociologisch onderwijs, aug. 1895, overdruk uit het Tweemaandelijksch Tijdschrift, nov. 1895 (24 pp.) (IISG nr. NI 245-105).
- 3) Lodewijk van Deyssel stelt in "Gedachte, Kunst en Socialisme" (in de Nieuwe Gids VI, 1891, 1e deel, pp. 249-262) Van der Goes de vraag of er verschil is tussen socialisme en sociologie, nl. tussen "een doktrinair, op beginselen en dogmata berustend stelsel" en "eene wetenschap (...) met tot bezigheid historische en experimenteele studie der samenleving". Het laatste hoeft volgens hem niet noodzakelijk met het socialisme samen te vallen. Van Deyssel wijst het socialisme af, omdat het anti-literair is. Hij is bang dat in een socialistische samenleving kunst als een overbodige luxe verworpen zal worden.
Zie ook Materialistische literatuurtheorie 1 (pp. 28-40), waarin ingegaan wordt op deze discussies tussen Van Deyssel en Van der Goes (uitg. SUN, Nijmegen 1973).
- 4) J.A.A. van Doorn, Beeld en betekenis van de Nederlandse sociologie, Utrecht, Bijleveld 1964.
- 5) De 'Amsterdamse School', een groep studenten en afgestudeerden aan de Amsterdamse Universiteit, voor het merendeel sociografen, die onder invloed van Steinmetz stonden. "Het is de conceptie van de sociografie, nagenoeg geheel een schepping van Steinmetz persoonlijk, die het typisch nationaal produkt der sociaal-wetenschappelijke activiteit tussen de wereldoorlogen is geweest", schrijft

Van Doorn in Beeld en betekenis van de Nederlandse sociologie (p. 38).

- 6) S.R. Steinmetz, Het goed recht van sociologie en ethnologie als universiteitsvakken, Openbare les Rijksuniversiteit Utrecht, 's Gravenhage, 1895 (UB-A'dam T 19).
- 7) F. van der Goes, Socialisme en Kunst, oorspronkelijk in 1896 gepubliceerd, later opgenomen in Uit het Werk van Frank van der Goes, uitgegeven door de kommissie tot hulding van Van der Goes op zijn 80-ste verjaardag door de Wereldbibliotheek NV, Amsterdam 1939.
- 8) F. van der Goes, Organische Ontwikkeling der Maatschappij, Socialistische Studie, jan. 1892 (108 pp.). Uitgegeven in 1894 bij H.J. Poutsma, Amsterdam en in 1900 ongewijzigd bij C.C.G. Veldt, Amsterdam (resp. UB Broch. Pijn. 26-4; UB Broch. Q v 15). Uitgangspunt in dit boek is de biologische evolutie. De wetten en inzichten die Van der Goes hieraan ontleent, past hij vervolgens toe op de maatschappelijke ontwikkelingen.
- 9) F. van der Goes, Klasse-Vooroordeel (antwoord aan Clemens), Amsterdam, Van Looy, 1891 (IISG nr. NI 245-26).
- 10) Van der Goes over de officiële wetenschap, in het Van der Goes herdenkingsnummer van Het Weekblad, 1919. (De archiefdienst van de gemeente Amsterdam - Hartkamp verzameling).
- 11) F. van der Goes, Mr. M.W.F. Treub over de sociaal-democraten, Amsterdam, van Looy, 1891 (IISG nr NI 245-20).
- 12) W.H. Vliegen, De dageraad der Volksbevrijding - Schetsen en Tafereelen uit de socialistische beweging in Nederland, 2 delen, Van Looy, Amsterdam 1905. In het portret dat Vliegen van Van der Goes schetst, schrijft hij ondermeer over dit konflikt, dat tijdens een bijeenkomst in Kiesvereniging De Dageraad in Haarlem naar buiten komt als Van der Goes zich tegen Van Emmenes, evenals hijzelf spreker, en Rot de voorzitter keert. Beide heren stellen zich op het "utopisch-communistisch" standpunt. Van der Goes gaat dan zover, dat hij stelt geen half uur in een maatschappij te kunnen leven, waar het privaat-bezit niet onaantastbaar is. Vliegen wijst er op dat er al wantrouwen in de partij tegen Van der Goes bestond. Vooral omdat hij zich afkeurend uitliet over de manier waarop Dome-la Nieuwenhuis polemiseerde, Recht voor Allen redigeerde en over het feit hoe hij zich (zwak) op-

- stelde in de Kamer. Hoewel de "intellectuelen" Fortuyn en Coltof tegenstemden en D.N. er niet gunstig over oordeelde, werd Van der Goes in 1892 met een kleine meerderheid door de SDB geroyeerd.
- 13) F. van der Goes, Economische Studiën, deel I, Grootkapitaal en kleinhandel, bijdrage tot de Kennis van de Middenstandspolitiek, Amsterdam, 1e uitgave 1902, 2e uitgave 1905 (IISG nr. NI 245-3).
 - 14) Beide studies zijn opgenomen in Uit het Werk van Frank van der Goes, 1939 (zie noot 7).
 - 15) De gegevens over deze maatschappelijke ontwikkeling hebben we ontleend aan Jan en Annie Romein, De lage landen bij de zee, Utrecht 1949, en Ger Harmsen, Historisch overzicht van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland, deel I, werkuitgave van de SUN, Nijmegen, z.j.
 - 16) Interview met Van der Goes door Annelès, Frank van der Goes wordt 70 jaar, Het Algemeen Handelsblad 9-2-1929. (De archiefdienst van de gemeente Amsterdam - Hartkamp verzameling).
 - 17) P.J. Troelstra, Gedenkschriften (Wording, Groei, Branding en Storm), 4 delen, Amsterdam 1927, '28, '29, '31. Troelstra neemt in deze boeken een ambivalente houding tegenover Van der Goes aan. Enerzijds stelt hij dat hij "reeds in 1894 Van der Goes moet verwijten, dat hij de leer boven de werkelijkheid stelde". Anderzijds wijst hij erop dat Van der Goes degeen is geweest, "die menigmaal op niet onverdienstelijke wijze het vaandel eener principiele oppositie in de Partij heeft hoog gehouden".
 - 18) Marx stelt dat met de intensivering van de kapitalistische verhoudingen, de arbeidersoppositie aan 'volwassenheid' (waaronder nadruk op organisatie i.t.t. anarchisme) zal toenemen. Opmerkelijk is dat we aan het einde van de vorige eeuw in Nederland inderdaad die discussie binnen de SDB zien. Als de partij in 1894 de parlementaire weg voorgoed als mogelijkheid voor veranderingen, verbeteringen afwijst, wordt als reactie daarop o.a. door Van der Goes de SDAP opgericht.
 - 19) Variaties op dit thema komen we nog dagelijks tegen: "Hop, hop de demokratisering ten top"...
 - 20) Geschiedenis van het Amsterdamsche Studentenleven van 1632-1932, Amsterdam, Internationaal Antiquariaat, 1932. (Historische Verzameling van de Universiteit van Amsterdam).
 - 21) F. de Jong, Saks, Literator en Marxist, 1953. Hierin is een mededeling van mevrouw Van der Goes-Koens op-

- genomen, waarin zij stelt dat "merkwaardigerwijs de naam van Triebels op de titelpagina (vertaling van 'Das Kapital'; red.) is weggelaten". In tegenstelling tot Jan Romein, die deze vertaling van blijvende waarde noemt (Het Volk, 6 juni 1939), schrijft Lipschits, die 'Das Kapital' opnieuw vertaalde, dat Van der Goes' vertaling onvolledig en onjuist is en ten onrechte klassiek geworden is in de Nederlandse arbeidersbeweging. Zo vertaalde Van der Goes Monetarsysteem met "merkantiele stelsel" en Kapital met "kapitalist". Cornelissen, al eerder in dit artikel onder zijn pseudoniem Clemens genoemd, uitte zijn ontevredenheid over de vertaling al vlak na het verschijnen in Het Sociaal Weekblad.
- 22) Over de toelating van F. van der Goes, De Amsterdammer, 22 maart 1899.
 - 23) Voor een uitgebreider verslag van deze benoemingskwestie verwijzen wij naar het artikel van Bart van Heerikhuizen voor het onderzoekskongre.
 - 24) In Propria Cures is in de periode van 13-6-'03 tot 16-1-'04 over deze kwestie veel geschreven.
 - 25) De partij noemde de toelating van Van der Goes een "eigenaardig feit, waardoor de invloed der sociaal democratie ook onder het wetenschappelijk proletariaat van Nederland bewezen wordt..."
Uit het officiële verslag van het zesde Kongres der SDAP in Nederland; gehouden op 15 en 16 april 1900, gebouw 'Odeon', Rotterdam.
 - 26) Zo wordt hij bijvoorbeeld door Van Doorn (zie noot 4) bij de marxisten ingedeeld, terwijl dit merkten door de schrijvers van Materialistische Literatuurtheorie 1, SUN, Nijmegen 1973, hem niet toegekend wordt.
 - 27) Zie bv. het hoofdstuk "Die Theorie der Revolution", in E. Fischer, Was Marx wirklich sagte, 1968 Verlag Fritz Molden, Wien/München/Zürich: p. 123 "der Übergang zum Sozialismus geht freilich nicht automatisch vor sich, sondern wird durch die Revolution der Arbeiterklasse erzwungen".
 - 28) Jan Rogier, Vrij Nederland, 23-3-'74, 'Pieter Lodewijk Tak, de man die Troelstra naar de kroon stak'
 - 29) R.S. Steinmetz, 'Eugenetiek als ideaal en wetenschap'.
 - 30) De partij eiste waarschijnlijk zoveel van zijn tijd dat hij nauwelijks meer toekwam aan een verdere theoretische verdieping. R. Kuyper zegt in een artikel ter gelegenheid van de 60ste verjaardag van Van der Goes: "de rust, noodig om het geheele sociologische gebied te verkennen, is hem in de woelige dagen van het opkomend socialisme onthouden geworden".